

UČNE METODE, IZKUŠNJE, NASVETI

Milan Dolgan

Pedagoška akademija v Ljubljani

VAJE SESTAVLJANJA (ZLAGANJA) VERZOV

Da bi sestavljali verze? Da bi vsak učenec verzificiral? Da bi učitelj pesmotvoril? Ne, to pa ne, bodo rekli, to bi bilo nasilje nad naravo. Opeko peci opekar, zidar zidar, pesmi piši pesnik, učitelj pa verze proučuj in analiziraj in magari deklamiraj, ne pa piši. In učenec naj posnema učitelja. Piše lahko prozo, raznovrstno prozo; če natanko premislimo, je celo obvezno, da vsi pišejo prozo. No, da, kak pesniško nadarjen se tudi najde in tak lahko, morda...

Splošni sodbi v glavnem pritrjuje Silva Trdinova, v učbeniku Besedna umetnost. Na koncu poglavja o »meroslovju ali metriki« so navodila za vaje; treba je brati, skandirati; določiti stopico danih verzov; napraviti metrične sheme; analizirati stike, stalne verze, kitice danih pesmi. Malo bolj ustvarjalno je: najti posamezne besede, ki ustrezajo ritmu stopice; najti k posameznim besedam ustrezne aliteracije, asonance in rime. Preseneti pa nas zahtevnost zadnje vaje, vendar to ni vaja naloga, temveč poskus. Glasi se: »23. Poizkusite zložiti pesem z naslovom »Pomlad« ali »Naš razred« ali »Svoboda« po določeni shemi. Predpišite si sami ritem, stik in kitico! Ali se vam je posrečilo? Je vaša pesem umetnina? Zakaj ne?« — Medtem ko prejšnja, 22. vaja zahteva, da se določijo dane, na primer Prešernove kitice, in so tudi preostale vaje bolj ali manj površinske, 23. vaja predlaga nič manj kot ustvaritev lastne pesmi v zahtevni obliki.

Preskok je velikanski. Metodična postopnost ni upoštevana. Med vajami manjka na primer sestava posameznega nerimanega verza. Dalje sestava (zložitev) nerimanih verzov, vendar brez kitice. Pretežko je, če se hkrati zahteva ritmiziranje in rimanje. Mogoče bi bilo upoštevati razliko med liriko in epiko (epika je bolj dostopna).

Ne čudim se, da je torej vnaprej izražen dvom o uspešnosti predlagane vaje, to je dvom o uspešnosti in smiselnosti splošnega lastnega pesnikovanja. Skepsa izvira pač iz mnenja, da naj pesmi piše samo pravi pesnik. Možnost verzificiranja, to je sestavljanja (zlaganja) verzov pa je izpuščena.

Že če pišemo kaj navadnega (npr. zapisnik, pismo, referat) nehote razporejamo besede in brusimo stavke, besedilo vsaj malo ritmiziramo in orkestriramo. Kaj

šele če sestavljamo na primer naslov časopisnega članka, podnaslov fotografije in podobno. Znani so Sušnikovi napisi na nagrobnikih padlim borcem iz narodnoosvobodilne vojne na Koroškem.

Kako je potreba po lepoti jezika splošna, naj pokaže še tale primer, zanimiv tudi kulturnozgodovinsko:

Ko sem poučeval na Šoli za oblikovanje, mi je bila kolegica in ravnateljica Gizela Šuklje, učenka in sodelavka našega slovečega arhitekta Plečnika. Ob priliki mi je povedala: Plečnik je projektiral spomenik Ivanu Prijatelju (danes pred Narodno in univerzitetno knjižnico). Prinesli so mu besedilo, ki se naj vkleše v marmorni podstavek. Plečnik pazljivo bere. Potem sede, vzame svinčnik, popravlja, prerazporeja besede, brusi, kleše besedilo.

Vklesano besedilo: IVAN PRIJATELJ / 1875—1937 / LEPOTO KNJIGE / SLOVENSKE / PRAVIČNO / PRESOJAL / LJUBIL GOREČE / VNETO / OZNaNJAL.

Če preučimo ločene enote besedila, najdemo štiri ritmično enake besede. Če preučimo besedilo tekoče in upoštevamo odmor za besedami lepoto, presojal, goreče, — najdemo ritmično pravilnost. Zanimiva je kultura besednega reda in izpustitev pomožnega glagola.

Arhitekt je torej izbrusil, morda sestavil besedilo. Ritmiziral. Kultiviral. Ne vem, ali je bila v Plečniku pesniška zavest ali pa samo zavest jezikovnega (in vsakršnega) kultiviranja.

Verzifikacija ni sama sebi namen, temveč je metoda, vaja, ki lahko vodi h kultiviranju jezika, k zavestnemu oblikovanju nekaterih, tudi nepesniških tekstov.

Znano je, kako veliko vlogo ima ritem v govorici in besednem ustvarjanju primitivnih ljudstev. Pri starih Grkih se je proza razvila veliko kasneje kot verz.

Otrok v svojem duševnem razvoju preživlja prvotna obdobja človeške kulture in počasi ter na ta način pripravljen dozoreva v sodobnost. Naravno in celo nujno je, da gre v govornem in jezikovnem razvoju skozi fazo ritmiziranja. Mlad človek je zelo sprejemljiv za ritmične elemente jezika. Otroci na primer tjavdan kričijo ritmično enake besede. Bolj znano je hkratno ritmično in glasovno uje-manje, ki ga gojijo mladinski pesniki (npr. račka blatotačka, krojaček Hlaček, zmaj Tolovaj, sinko debelinko). Samo ritem, brez rime, je npr. v Levstikovih pedenj človek, laket brada.

Ritmično doživljanje otrok naj bi bilo kultivirano. To pa lahko uresničijo vzgojitelji samo tako, če so sami dovolj ritmično pripravljeni in ustvarjalni.

Ritmiziranje (ali verzificiranje) je poustvarjalno ali bolj ali manj ustvarjalno. Poustvarjalno je, če beremo. Več vredno je, če znamo na pamet. Ustvarjalno verzificiranje je, da izražamo svojo, novo vsebino, a ponavadi v znanem ritmu. Za vzgojo so zelo važne razne vmesne oblike verzificiranja — med poustvarjalnostjo in ustvarjalnostjo.

Naravni temelj ritmične vzgoje je seveda mladinsko (otroško) pesništvo. Ritmična vzgoja na osnovi ljudskega pesništva je pri nas problematična.

Ljudskega pesništva se Slovenci učimo na enak način kakor umetnega: beremo in se učimo na pamet. Naše babice ne znajo več veliko; ljudsko pesnikovanje in ustno izročanje iz roda v rod v naši dobi in civilizaciji ni več tako razširjeno in tako živo, kot je bilo včasih. Ritmična vzgoja na osnovi ljudskega pesništva je večinoma pomaknjena iz predšolskega otrokovega obdobja v šolsko obdobje.

Ritmična vzgoja na osnovi ljudskega pesništva je otežkočena, ker Slovenci nimamo ustaljenega ljudskega ritma, kot ga imajo na primer Srbi v desetercu. Skoraj obvezen ritmotvoren element slovenske ljudske pesmi je rima. Pred rimo pa imamo »rešpekt«, zdi se nam znak umetnega pesniškega ustvarjanja. Čeprav si popularne slovenske pesmi brez rime ne moremo misliti, jo rima vendarle povzdiguje kot posebno ustvaritev. Prevladuje lirika.

Da bi otrokovo naravno nagnjenje za ritmizacijo ohranili, razvijali in kultivirali, mora odločno vstopiti šola, to je vzgojiteljica, učiteljica, učitelj. Prvi pogoj je, da bi pesmi manj brali, ampak bi jih v večji meri osvajali kar govorno. Učitelj mora veliko znati na pamet in se mora znati predati določenemu ritmu.

Ljudsko pesem se naučijo učenci zelo hitro brez branja, samo na pamet. To omogoča struktura besedila. Če se besedilo zatakne, ga lahko spremeniš. Tega se je treba v naših okoliščinah šele navaditi. Če besedilo primerno spremeniš, če si torej ustvarjalen, svoboden (a vendarle ritmično vezan), je lahko še boljše, kot če tega ne zmoreš. To je v skladu z dejanskim življenjem, to je izročanjem, spreminjanjem ljudskih pesmi (inačice).

S stališča metodike je dobro ločiti dve možnosti: da se učimo dobesedno in tako zahtevamo; drugič pa se pesem le malo naučimo in tako pustimo odprta vrata za lastno dopolnjevanje. Spreminjanje je lahko prav potrebno in naravno zaradi zastarelega, temnega ali tujenarečnega jezika. Podobno imajo umetne otroške pesmi včasih preveč izumetničen jezik.

Možno je seveda tudi večje poseganje, to je dopolnjevanje ali spreminjanje vsebine.

Ritem se tako vtisne vate, da ga bolj ali manj sproščeno izpolnjuješ z znanimi čustvi, z doživeto vsebino. Deklamiranje ljudskih pesmi je torej lahko ne le poustvarjanje (večkrat brezkrvno dobesedno ponavljanje), temveč tudi preustvarjanje, delno ustvarjanje. Povedali smo, s kakšnimi pogoji to dosežemo.

In kaj je pri tem z rimo? Rima lahko olajšuje učenje in izvajanje pesmi. Zapomniš si rimo, ostali verz pa že izpolniš, če si ga nisi čisto zapomnil. Lahko pa kdo pokaže ustvarjalnost in samostojnost tudi pri kaki rimi.

Predlagam tole vajo: Učencem povem primerno pesem. Povem jo samo enkrat. Uporabim na primer odlomek Valjavčeve pesmi Tica pivka. Pesem je zelo ritmična in zlasti zelo ritmotvorna.

In ljudje so in živali
prihiteli brž s kopali:
moški z rovnico, lopato
prst prekapajo robato,
ženske s pridnostjo veliko
ročno sučejo motiko,
s klinci rujejo otroci,
prst odnašajo kar v roci.
Dela vprežena živina
in pa divja vsa zverina:
junci, krave in pa voli
so zemljo z rogovi boli,
konj teptal je tak togotno,
da vso polt imel je potno,
pes in mačka vkup sta stala

in sta s tacami kopala,
krt s podgano in pa miško
ril je prst odspod nakvišku,
medved, tacar-kosmatinec,
volk-ovčar in vsak divjinec,
lev mogočni, tiger hudi
so bili kopači tudi.
S kremplji brskale so kure,
s kljuni race, goske, pure,
vrabci, orli, vrane, sove,
vse, vse delalo je rove.
Ena sama, sama pivka
tam na strani lena čivka
in jih gleda, zaničuje
in se z delavcev norčuje...

Potem povem prvi verz kakega dvostišja in zahtevam, naj ga učenci dopolnijo, povejo drugi verz dvostišja. In tako dalje, kar zmešano. Ali pa povem drugi verz kakega dvostišja in naj učenci dopolnjujejo s prvim. Uspeh je presenetljiv. Učenci odlično pomnijo. Zadovoljni smo tudi, če otrok dopolni malo po svoje, na primer:

junci, krave in pa voli
zemljo boli so z rogovi

Ali pa:

konj teptal je tak togotno,,
kožo imel je mokro, potno

Sprememba obeh vrstic in obeh rimajočih se besed:

konj je tolkel, prsk, prsk, s podkvo,
da je polt imel že mokro

Na ta način lahko ta v ljudskem slogu zložena pesem dobi sodobnejše besedje.

V šolah Slovenije bi bil lahko izbor ljudskih pesmi seveda pokrajinsko pogojen. Uporaba narečja je tudi možna. Vendar bi lahko šli na te poti le deloma, ne predaleč.

Uporabljamo splošnoslovenske jezikovne priredbe ljudskih pesmi. Sploh so zelo uporabne v ljudskem duhu ustvarjene pesmi Matije Valjavca. Veliko možnost nudi v osnovni šoli Valjavčev Pastir. Ritem ter vsebina in ideja te pesnitve bi lahko postali trajna duševna last tudi sodobnega Slovenca. Toda naučiti se celega Pastirja na pamet je dandanes težko in preveč pasivno. Treba je ustvariti vzdušje, da bi se učenje na pamet prepletalo oziroma nadaljevalo s svobodnim poustvarjanjem, z dopolnjevalnim verzificiranjem. Da bi to dosegli, morajo učitelj in učenci usvojiti ritem Pastirja in dobro poznati njegovo vsebino. Tako bi lahko po potrebi svobodno izpolnjevali dani ritmični kalup. Rim Pastir nima, tudi kitic ne in to morda v tem primeru olajšuje izvajanje. Spesnjen je v osmercu, izrazito ritmičnem, skandirajočem.

Kar daljši čas bi učenci živeli v epskem in ritmičnem in esteskem in seveda posebnem ustvarjalnem vzdušju. Znale so ilustracije k Pastirju — slikarke Mar-

lenke Stupice. S slikarsko dokaj svobodno ponazoritvijo Pastirja bi se morda kosala tudi kaka dobra govorna poustvaritev.

Ritmizirane obnove ali improvizacije ohranimo tako, da jih sproti zapisujemo ali jih snemamo na magnetofonski trak.

Zanimivo bi bilo na primer takole tekmovanje: petim, za verzificiranje bolj nardarjenim učencem preberemo ljudsko pripovedko (proza). (Učencem je že dobro znan ritem ljudske pesmi s sorodno vsebino.) Nato učence osamimo. Učenci nastopajo posamezno, in sicer verzificirajo dano vsebino na osnovi danega ritma. Že na nižji šolski stopnji, posebno pa na višji, je treba poiskati tudi sodobnejšo vsebino in sodobnejši navdih, kot je pravljíčnost. Če ostanemo v okviru ljudske pesmi, se ponuja lepa možnost, če znamo izkoristiti slovensko ljudsko pesem v narodnoosvobodilnem boju. Doživela je velik razcvet in je družbeno priznana še zdaj. V zbirki Partizanska ljudska pesem (uredil Črtomir Šinkovec) najdemo na primer pesem Veper in volkulja:

Strašno se gorje razlilo
po nesrečnem je Kozjanskem.
Kaj so znova turške trume
vdrle ropat in požigat?
Niso vdrle turške trume,
vdril je divji nemški veper
in od juga krvoločna
vdrla rimska je volkulja.
Lačne so zveri planile,
trgale so te na kose
in ti toplo krvco pile,
narod bedni moj kozjanski,
narod bedni moj slovenski . . . itd.

Tudi ta pesem je zložena v osmercu, je brez kitic in v glavnem brez rim. Vsebinska je epska, vendar je epska snov le splošna. Razložni so stilni prijemi srbohrvaške ljudske pesmi. V isti zbirki najdemo enako obliko pesmi, ki izvira s Primorske — to je Balada o junaški smrti. Vsebinska je določno epska.

Čeprav je verz osmerek, čutimo, da se naslanja na srbski deseterec. Ta formalna pomoč je zanimiva, čeprav ni mogoče reči, da je sploh značilna za slovensko partizansko pesem. Naslonitev na nerimani, zelo znani deseterec omogoča, da je pesnikovanje lažje. Upravičena je morda spríčo aktualne vsebine, epskolirske veličine snovi, spríčo sodobnega, vseslovenskega jezika in spríčo zaprek, ki jih izvirnemu verzificiranju postavlja rima in druge posebnosti stare slovenske ljudske pesmi. Pri desetercu je v slovenščini mogoče zanemariti odmor po četrtem zlogu. Morda je zaradi tega primernejši osmerek.

Omenjeni pesmi lahko služita kot vsebinski in ritmični vzor lastnega verzificiranja. Snov o zadnji vojni in o osvobodilnem boju, pretkana s snovjo o usodi lastne družine, visoka morala tega boja ter osebna prizadetost — navdihujejo tudi sodobnega človeka.

Lastno verzificiranje na tej osnovi je lahko uspešno in tvorno, kar naj pokaže pesem, ki jo je napisala v desetercu Marija Pavlič, izredna študentka oddelka za razredni pouk na ljubljanski Pedagoški akademiji. Navajam samo odlomke:

Pojem pesem vam o mladih letih,
zlatih časih, ki so že minili ...
Kjer rodila sem se, ni več hiše,
jablane so zrasle na tem mestu ...
Mati sama je za nas garala,
z nami Šlezijo je prehodila ...
Vsi vrnili smo se v domovino.

Našli smo le črno pogorišče ...
Rokce so se v roke spremenile ...
Našli smo si drugo bivališče,
si zgradili novo, toplo gnezdo.
Ko smo zrasli, vsi smo odleteli,
jaz najdlje — v trboveljsko dolino ...

S tem smo že prešli k ustvarjalnemu verzificiranju, in sicer pismenemu. Primer-na priprava in naslonitev na določen ritem omogočata tudi ustno ustvarjalno verzificiranje. Vendar ima za kultiviranje izražanja pismenost lahko poseben pomen. Treba je ustvariti pogoje, da se lahko prav vsakdo poizkusi in doseže uspeh v lastnem pismenem verzificiranju. Moje izkušnje s tega področja so s srednje in višje šole.

Za osnovne vaje sestavljanja verzov je ena možnost, da izberemo heksameter ali šesterec. Neriman je. Vsak verz je miselno zaključen, ponavadi ni prestopa. Verz je dolg, kar jača občutek samostojnega verznega ritma, tako da kitica ni potrebna. Dolžina verza zahteva, da je vsebine dovolj. Kakor dokazuje že Homer in drugi antični avtorji, je šestomer primeren ne le za čustveno, lirsko vsebino in tudi ne le za zgodbo, temveč tudi za definiranje, naštevanje, opis, celo za strokovno vsebino (opisi materialne kulture). To je važno, ker želimo osnove verzificiranja osvoboditi prisilnega jopiča sentimentalnosti in izpovednosti. Vedno pa heksameter zahteva, da jezik klešemo, brusimo, da eksperimentiramo z besednim redom, da se zavedamo jezikovnega kultiviranja.

Osnovno je seveda, da beremo, čimveč slišimo heksametre. Pač Homerjeve, v patiniranem Sovretovem prevodu. Potrebna je osnovna teorija. Heksameter pomeni šest metrov, meter pa je mera, stopica. Začne se z naglašenim zlogom, med naglašenimi zlogi sta po dva nenaglašena, le na koncu je en nenaglašen.

Za prve vaje bi to zadostovalo. Dopolnimo pa osnovno teorijo takole: Heksameter lahko primerjamo s štiričetrtinskim taktom v glasbi: takt ima polovinko, nato pa dve četrtniki. Primerjava z glasbo (taktom) je umestna, ker tudi v sodobni slovenščini lahko upoštevamo trajanje. Da heksameter ne bi bil enoličen, lahko namreč kako stopico bolj na začetku variramo po vzorcu glasbe. Prva možna variacija je takt z dvema polovinkama (stopica z dvema naglasoma, traja enako dolgo kot primarna stopica). Druga variacija je takt s polovinko plus odmor plus ena četrtnika (tudi zdaj gre za enako trajanje). Odmorov v heksametrih, teh dolgih verzih, ne manjka, vendar mnogo odmorov zlogotvorno ne izkoristimo.

Navajam po dva primera za: 1. osnovni heksameter; v njem odmori niso zlogotvorno izkoriščeni; 2. heksameter, ki ima stopico, v kateri je namesto dveh nenaglašenih zlogov naglašen zlog; 3. heksameter, ki ima stopico, v kateri je namesto dveh en nenaglašen zlog, ker se ritmično izkoristi odmor.

1. Mati napolni košaro do vrha ji z raznim pecivom,
sadju pridene in sira in drugih prigrizkov za h kruhu.
2. Sliši o njem naj se glas: sin gorši je mimo očeta.
V en glas kriknejo vse: prebudi Odisej se božanski.
3. Hektor, zdaj ti si mi vse, si oče, si mati mi častna.
Knežna pa znosi medtem sijajno perilo iz sobe.

Pri zlogovanju v pesništvu je treba upoštevati, da je začetni v lahko zlogotvoren ali nezlogotvoren (npr. vdova; v mesto). En zlog več ali manj je tudi pri stiku dveh samoglasnikov (npr. »se učili« je ali štirizložno ali trizložno; »kožo imel je« ali petzložno ali štiri.) Beseda »črv« je na primer enozložna ali dvo-zložna.

Prva tema samostojnega verzificiranja se na primer glasi: Sestavi heksameter, v njem povej svoj rod, ime, lahko o starših, o kraju!

Vsebina je torej navadna, prozaična, nujno pa jo bo kultiviral ritem. Sestavljanje posameznih heksametrov je lažje kot sestavljanje povezanega daljšega besedila.

Na srednji šoli smo sestavljali tudi daljši opis. Šli smo gledat vrata (portal) Narodne in univerzitetne knjižnice, nato smo gojili opis, vsebino so potem učenci prelivali v kalup heksametrov. Navajam primer opisa vrat v Križanke iz Gosposke ulice:

Križanke vrata krasijo mogočna, z lepim okrasjem.
Vse jih obkroža kamniti portal; ves siv in hladen je.
Zvito železo oblike cvetic je in čašastih listov.
Krilo je vrat iz lesa, izrezljano, preoblano skrbno.

(Pezdir Marija, 2. razred)

V prvih dveh verzih je v predpredzadnji stopici ritmično upoštevan odmor.

Na Pedagoški akademiji si nismo vzeli časa za vaje sestavljanja heksametrov. Napovedal pa sem možnost take naloge za enourni pismeni izpit. Res. Formuliral sem: »Sestavi vsaj pet heksametrov. Snov naj bo Avtomobilizem«. Drugič je bila tema Rože. Tretjič Kmetijstvo. Uspeh je bil dober. Vsakdo obvlada tehniko pisanja heksametrov. Navajam iz množice nekaj primerov:

Avto naš lep je in majhen, pa vendar gre kakor metuljček.

(Anzelc Marjeta)

Znane tovarne, ki delajo avtomobile, so fijat,
opel, mercedes in folksvagen, BMV, avdi in druge.

(Pustinek Jožica)

V morje zaplavamo avtomobilskega trušča in hrupa
zjutraj že zgodaj, ko v šolo, na delo, opravke hitimo.

Joj, če mudi se in luči rdeče zavirajo pot ti,
tudi krpan te pusti na cedilu, zares to hudir je.

Nič ne odlašaj, uberi pete, da popraviš zamude.

(Berce Marjeta)

Nageljni, rožmarin, kaktus in druge cvetice so lepe.

(Vilfan Marija)

Njive krompirja so polne in, glej, rž tam že poganja.

Rada bi šla in hodila po poljih domačih, prijaznih.

(Kajdiž Jožica)

Danes je pesem na vasi brnenje motorjev in strojev.

(Gerksič Milena)

Tonček pobira krompir že, a velik je kakor košara.

(Rogelj Marjetka)

Panoga danes je kar opuščena, kmet je bolj redek.

(Koželj Branka)

Medtem ko težijo ta dekleta, kadar pišejo prozo, v filozofiranje ali v leposlovje, pa v heksametrih prevladujejo stvari, snov in so podobni izrekom.

Navajam še izdelek izredne študentke Danice Piber:

Ivan pokojni je oče moj, mati Marija bila je.

Duši sta blagi bila vse življenje, a smrt ju je vzela.

Sončna Primorska v Posočju domek je topel dajala,

žal pa prepodil ju laški fašizem iz rodne je zemlje.

Dom nov sredi kočevskih gozdov si zgradita Melinka,

kjer sem se Danica, deklica majcena, mami v uboštvu rodila.

Zadnji šesterec ima stopico preveč, kar pa ritma ne moti. Predzadnji verz se je v resnici gasil: Dom nov sta znova Melinkova sredi kočevskih gozdov si zgradila. — Popravil sem ga jaz.

Pouk o verzu si torej predstavljam tako, da ne bi bila zastopana samo formalistična analiza, temveč bi se izvajala tudi aktivna verzna vzgoja, povezana z različnimi važnimi nalogami pouka slovenskega jezika.

Ustno in pismeno verzificiranje imata deloma drugačne učinke. Ustno verzificiranje vzgaja hiter miselni napor, osredotočenost, domišljijo, hitro jezikovno prilagajanje in ritmično iznajdljivost. Te vaje so posebno koristne za učence, ki imajo te sposobnosti premalo razvite. Učenci, ki pa te sposobnosti že imajo, se lahko zelo izkažejo.

Nekateri učenci se bodo gotovo bolj izkazali v pismenem verzificiranju, kar ima poseben pomen, ker je to verzificiranje v glavnem ustvarjalno. Drugi bodo usvojili samo tehniko, ne da bi dosegli skladnost vsebine in oblike. Vsi pa bodo, veliko bolj kot s samim branjem, analiziranjem in deklamiranjem pesmi, spoznali in občutili formalne lastnosti jezika, njegove možnosti za verzificiranje.

Pričujoči članek podaja nekaj osebnih izkušenj in predlogov. Potrebno bo ritmično vzgojo slovenske šolske mladine še bolj določno predlagati ter metodično in didaktično podrobno izdelati.